

DOI: <https://doi.org/10.54937/ssf.2023.22.4.16-25>

Ludová výšivka inak. Možnosti transformácie ľudovej výšivky v prírodninách a textilných materiáloch

Folk Embroidery Differently. Possibilities of Transforming Folk Embroidery Into Natural and Textile Materials

Patricia Biarincová

Abstract

The paper deals with the research of traditional folk culture. The topic of traditional folk culture from the point of view of art education can be grasped in different ways, combined and linked with different areas of issues from the field of contemporary artistic understanding and contemporary visual understanding of the world. In the text, we approach the possibilities of how to work with the topic of traditional folk culture/folk embroidery, how to grasp it and how to work with it non-traditionally in art education classes in the context of a new look at old techniques through textile material and natural materials in connection with environmental approaches, recycling of folk patterns and creation new products.

Keywords: Art education. Folk embroidery. Textile material. Recycling. Natural products.

Úvod

Vnímanie kultúrneho dedičstva v podobe tradičnej ľudovej kultúry sa v posledných rokoch mení. Hmotné i nehmotné dedičstvo sa pokladá za významný zdroj poznania tradície, poznania jednej zo súčastí vlastnej kultúry. Prístupy ako využiť toto poznanie sú rôzne od kultúrnych, pedagogických, sociálnych až po ekonomické. Inštitúcie, ktoré majú v kompetencii a náplni práce starostlivosť o kultúrne dedičstvo napr. múzeá, galérie, ale aj osvetové pracoviská, sa už nepovažujú len za ochrancov a zbierkotvorcov dedičstva, ale pracujú s ním v nových kontextoch.

Kultúrne dedičstvo tradičnej ľudovej kultúry patrí k významným hodnotám každého spoločenstva či národa. Je súčasne aj jedným z jeho najsvojráznejších identifikačných znakov. Kultúrny odkaz tradičnej ľudovej kultúry nám dáva možnosti prežívať pocity nadväznosti a kontinuity

s predchádzajúcimi generáciami, vyčleňuje a posilňuje svojbytnú identitu národa či jednotlivca.

V súčasnosti pozorujeme vzrast záujmu o oblasť ľudovej kultúry ako neoddeliteľnej súčasť kultúry národa. Pôvodný, originálny, nadčasový sú atribúty, ktoré sa spájajú aj s výtvarným umením. Nie je neobvyklé ak sa skombinuje staré tradičné s moderným a súčasným. Takýto spôsob uvažovania a spájania ľudového umenia so súčasným umením je nám blízky. Kontinuita tradície v modernom ponímaní je možná aj cez pedagogický proces. Výtvarná tvorba je kultúrny fenomén, ktorý nie je možný bez historickej continuity, preto sa nezaobíde bez učenia a nadväzovania na tradíciu (Géringová, Myšáková, 2017). O tento proces sa snažíme aj my a to prostredníctvom výtvarnej tvorby na báze umeleckej a pedagogickej edukácie.

Podstatné východiská pre tvorbu v koncepte recyklácia&folk art &environmentálne umenie:

- environmentálne umenie a tradičné ľudové umenie sa zameriava na vzťah človeka k prírode/krajine,
- earth art a ľudové umenie sa zameriavajú na vytvorenie jedného organického celku→ na prírodnú realitu so zásahom človeka,
- ľudová kultúra je súčasťou našej identity a histórie,
- obsahuje sústavu akumulovaného poznania, správania, vzorov materiálnych a nemateriálnych produktov ľudskej činnosti prenášaných z generácie na generáciu,
- obsahuje databázu vzorov, produktov duchovnej a materiálnej povahy,
- prenášaním vzorov materiálnych a nemateriálnych produktov vznikli a boli uchované historické artefakty, ktoré dnes môžeme študovať a ďalej aktualizovať, recyklovaním a redefinovaním prenášaných vzorov materiálnych a nemateriálnych produktov vytvárame nové produkty, ktoré v sebe nesú odkaz histórie (Biarincová, 2021).

V školskej praxi počas vzdelávania na hodinách výtvarnej výchovy dochádza k interaktívnym vzťahom a to medzi žiakom/študentom a rôznymi druhmi tém, výtvarnými formami a médiami. Tento proces prebieha na základe tvorivých činností napríklad formou tvorivého operovania – manipulovania, modifikovania, kombinovania, experimentovania s rôznymi témami, médiami, formami, ktoré cez aktívnu činnosť v konečnom výsledku z výtvarného hľadiska vykazujú znaky invenčnosti po stránke formálnej či obsahovej.

V nasledujúcom texte popíšeme pojmy týkajúce sa nášho okruhu záujmu, výskumu: folk art – zoomorfnú a rastlinnú ornamentiku v ľudovej výšivke, vybrané výtvarné médiá, recykláciu ľudovej výšivky v spojitosti s environmentálnymi prístupmi a recykláciu ľudových vzorov tvorbu nového produktu/artefaktu.

1 Folk art

Ľudové textilné remeslá minulých storočí patria k našej histórii, sú súčasťou nášho kultúrneho dedičstva a dodnes nás inšpirujú.

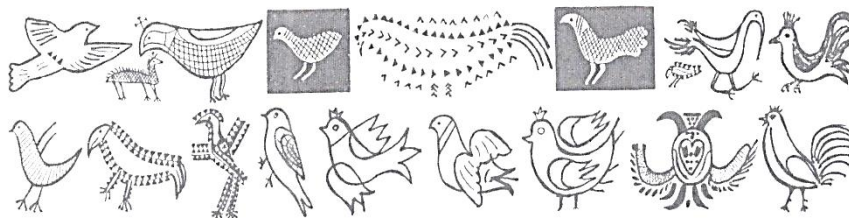
V ľudovom prejave nachádzame osobité druhy výtvarného prejavu, ktoré poukazujú na fakt, že jeden predmet mohol mať za rozličných okolností úžitkovú, magickú, ochrannú i reprezentačnú funkciu. Táto polyfunkčnosť so synkretickými vlastnosťami súvisela s fázami historického vývoja ľudovej umeleckej tvorby. Všetky prejavy ľudového umenia charakterizovala predovšetkým úžitková funkcia, ktorej sa podriaďoval aj estetický zámer. Estetické cítenie tvorcov ľudového umenia tvorilo súlad funkcie, materiálu, tvaru a dekoru. Úžitkovosť predmetov bola doplnená dekoratívnou formou. Tvorba v ľudovom umení bola vždy úzko spätá s domácimi prírodnými materiálmi. Úžitkový tvar často závisel od vlastností materiálu, ktoré boli rešpektované. Jednoduché/minimalistické formy súviseli s účelom predmetu. Hoci v ľudovom umení nachádzame dekoratívnu zložku, ktorá tvorí neodmysliteľnú súčasť výzdoby ľudových predmetov/objektov, bohatstvo vzorov ornamentov a kompozičných väzieb vytvára organickú jednotu produktu. V ľudovom umení nachádzame prvky abstrakcie, výtvarnej jedinečnosti, dômyselnosti a emocionálnej/citovej zaujatosti ale aj neopakovateľnú vekmi nahromadenú životnú skúsenosť majstrov a tvorcov výtvarných prejavov v ľudovom umení.

S pozvoľným nástupom industrializácie a urbanizácie, rušením kultúrnej uzavretosti vidieka na konci 19. storočia nastáva úpadok ľudového remesla a roľníctva. Ľudové umenie vo svojej tradičnej podstate postupne zaniklo. Oslabil sa synkretizmus funkcie a dekorácie, dochádzalo k zámene autentickej domácej výroby za spotrebu priemyselných produktov. Výtvarná kultúra vidieka sa postupne urbanizovala (Danglová, 2001).

1.1 Typy vzorov v ľudovej výšivke. Zoomorfná a rastlinná ornamentika

Zvieratá boli odpradáвна prirodzenou súčasťou sveta, ktorý obklopoval človeka. Kultúrno-historické korene zoomorfných motívov v ľudovej dekoratívnej tradícii na Slovensku nachádzame v antickej kultúre, kde môžeme postrehnúť obsahovú spätosť či náznak súvislosti ľudového ornamentu s antickou symbolikou spájanou s nadprirodzenými schopnosťami zvierat. Ďalšou kultúrno-historickou vrstvou, ktorá ovplyvnila európsku ľudovú tradíciu bola kresťanská ikonografia a symbolika. Určujúce pre ľudovú ornamentiku boli aj vplyvy historických slohov, s častí v ornamentike nachádzame aj vplyvy heraldiky. V súbore zoomorfných motívov tvoriacich súčasť ľudovej ornamentiky patril k najobľúbenejším a najfrekvencovanejším motív vtáka. Šíril sa prostredníctvom vzorníkov najskôr u remeselníkov a neskôr sa sprostredkovane dostal do repertoára vidieckych tvorcov.

V ľudovej ornamentike nachádzame niekoľko typov motívov vyobrazení vtáka: fénix, páv, holubica, kohút, grif, orol a pelikán. Motívy vtáka patria k najpočetnejším a najvýraznejším. Jeho zobrazovanie bolo prevzaté s ikonografických tradícií a s archaických symbolov. Tie sa adaptovali a obsahovo uplatňovali v ľudovom prostredí v rámci výtvarného, ornamentálneho zobrazovania v osobitom rukopise regionálnych zdobných štýlov.

Obr. č. 1: Variácie motívu vtáka

Páv – sa v inventári európskej dekoratívnej tradície objavuje najčastejšie. Páv symbolizuje rozporuplnú bytosť, stelesňuje krásu ale i zlé charakterové vlastnosti – pýchu a nadutosť.

Holubica – symbol lásky a vernosti, ľudová predstavivosť najčastejšie asociovala holubicu, pár holubov s láskou a erotikou.

Kohút – sa pre svoje animálne vlastnosti – pestro dočervena sfarbené perie, kikirikanie spojené s novým dňom, bojovnosťou sa stal v mnohých kultúrach symbolom slnka, odvahy, plameňa, bdelosti, zosobnením mužského princípu. V stredoveku sa verilo, že odháňa škodlivé sily, preto sa umiestňoval na strechách kostolov či hradov.

V zoomorfnej ornamentike nachádzame zastúpené vyobrazenia aj ďalších zvierat: jeleň, baránok, baran, cap, had, kôň, lev, ryba, jednorozec. Zobrazovania zvierat v transformovanej podobe boli nositeľmi symboliky, určitého konkrétneho obsahu. Boli nositeľmi informácie, mytologických a iných významov, čo naznačujú aj súvislosti medzi funkciou predmetu a výberom zoomorfného motívu.

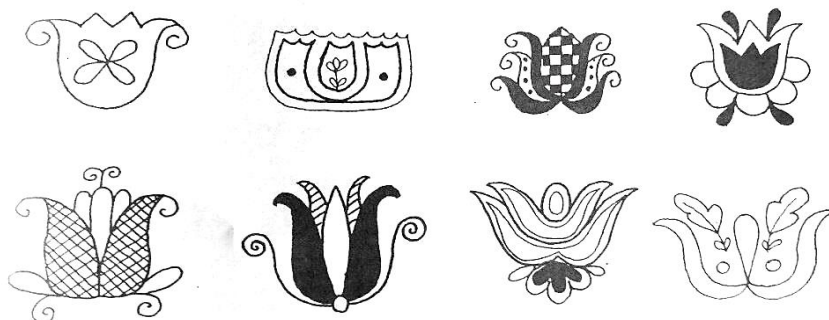
Rastlinná ornamentika vo všeobecnosti vychádzala z atavistického tradovania, preberania a opakovania. I keď vo všeobecnosti existovali pramene vzniku motívu. Rastlinné motívy sú v ľudovej ornamentike bohato zastúpené. Vyvinuli sa do množstva lokálnych a regionálnych štýlov vyjadrujúcich rukopis daného spoločenstva. Dekoratívne motívy a vzory majú istý základ v renesančných a barokových vzoroch, ktoré inkorporovali do ľudovej ornamentiky a stali sa súčasťou repertoáru. V bohatom repertoári kvetov nachádzame motívy ruží, margaréty, klinčeky, tulipány, maky, nezábudky, granátové jablká, konvalinky, nezábudky, vinič, ľalia, rozmarín, listy, jablko, hrozno, vrba a stromy (Danglová, 2001).

Ruža – obľúbená v antike, pre farbu a vôňu, ako kvet lásky. V kresťanstve sa spomína v kontexte Rajskej záhrady. V ľudovom prostredí symbolizuje lásku.

Tulipán – táto rastlina sa z blízkeho východu dostala do Európy v roku 1554, Holandska. Tulipán sa začal objavovať od 17. stor. na čipke, v 18. storočí v talianskych a francúzskych textíliách – brokátach.

Klinček – prišiel do Európy z východu pravdepodobne v 16. storočí. V renesancii symbolizoval pôvab, bol častým komponentom dekoratívnych kompozícií.

Ľalíia – už v antike pre svoju belobu a vôňu predstavovala dievčensťvo ako spanilý kvet, bola symbolom svetla. Početné štylizácie nachádzame v Egypte, asýrskom umení, antike. V starokresťanskej symbolike vence z ľalii a ruží symbolizovali jar. V kresťanstve tiež spájaná s obrazom mladého dievčaťa, panny (Danglová, 2009).

Obr. č. 2: Variácie vyšivaného motívu tulipánu

2 Médium textil

S textilom sa stretávame denne v rôznych polohách, a však skromnejšie ho používame v oblasti výtvarnej tvorby vo vzdelávacích inštitúciách.

História textilného materiálu sa odvíja od praveku. Textil bol prostriedkom procesu sebauvedomovania si človeka v jeho vývoji a súčasne slúžil i ako výpoveď o histórii ľudstva vo všetkých jeho obdobiach. V živote človeka hrá textil významnú úlohu, je oddávna súčasťou ľudských odevov a obydlií, má praktickú, ochrannú, ozdobnú, reprezentatívnu, komunikačnú a estetickú funkciu.

Vlastnosti textilného média ho predurčujú k špecifickému výtvarnému prejavu, a to na základe využitia danosti špecifik mäkkých textilných materií, ktoré sa stali prostriedkom pre tvorbu artefaktov, produktov, odevov a objektov. Pre rôznych umelcov sa stalo textilné vlákno prirodzeným materiálom sebavyjadrenia, v textilnom materiáli objavili originálny prostriedok pre svoju umeleckú výpoveď.

Textilný materiál má svoje typické haptické aj optické vlastnosti ako je mäkkosť, ľahkosť, pružnosť, priesvitnosť, splývavosť, je tenký alebo hrubý, lesklý či matný, hladký alebo drsný. Dá sa napínať, vešať, stláčať, riasiť, skladať, ohýbať. Je možné ho vypchávať, vrstviť, rezať alebo ním obalovať, nechávať ho viať v priestore. Pre textilný materiál je charakteristická farebnosť (prírodná, syntetická), pomerná jednoduchosť tvarovania, možnosť formovania, relatívne ľahká recyklácia alebo likvidácia, vysokoelastický charakter pre možnosti deformácie, jednoduché spájanie a rozoberanie i eventuality zmien vlastností v širokých medziach obyčajnou zmenou geometrie vlákien, štruktúry priadzí a konštrukcie textílií.

Tvorivá práca s textilom vychádza z manipulácie s líniou textilného vlákna, plochou a s priestorom/hmotou/objemom. Pri manipulácii s textilom akceptujeme a využívame charakteristické vlastnosti textilného materiálu ako farebnosť, priestorovosť, objemnosť, plasticita, štruktúralnosť (textúra materiálu) a haptickosť. Prioritne sa vyznačuje vlastnosťami ako mäkkosť, tvárnosť, farebnosť a ako bonus textilný materiál je príjemný na dotyk, laborovanie s nimi prináša relaxačné a terapeutické účinky (Biarincová, 2021).

2.1 Recyklácia ľudovej výšivky v spojitosti s environmentálnymi prístupmi, recykláciu ľudových vzorov tvorbu nového produktu

Recyklácia vo výtvarnom umení sa viaže na využitie potenciálu odpadového materiálu v intenciách transformácie odpadu na hodnotný artefakt. Z výtvarného pohľadu môžeme vnímať recykláciu niekoľkými spôsobmi:

- ako materiálóvu recyklácia – umelecké dielo je vytvorené z konkrétneho odpadového materiálu,
- ako ideovú recyklácia – kedysi uplatňované a používané predmety, myšlienky, postoje alebo názory sa znovu dostávajú do obehu,
- ako nepriamu recykláciu – odpadový materiál je použitý pri tvorbe, no v diele nie je fyzicky prítomný. Na základe fragmentu, detailu či obrysu je možné dekódovať charakter materiálu alebo predmetu.

Záujem o spracovanie použitých textilných vecí mal v minulosti celkom iné príčiny. Išlo predovšetkým o šetrnosť, úsporné využívanie materiálov a hospodárnosť. To bol základ remesla patchworku v Anglicku. Z nevyhnutnosti sa vytvorilo časom náročné remeslo s výtvarne hodnotnými výsledkami. Podobný princíp – snaha o zachovanie cenného fragmentu alebo časti odevu je na Slovensku zrejma pri pohľade na mnohé staré zachovalé kroje, odevné súčiastky. Vzácné výšivky vyhotovené z trvanlivých materiálov sa prešivali z obnosených na nové kroje a ich život pokračoval. Inou remeselnou produkciou s výrazným významom recyklácie bolo tkanie kobercov zo starých látok – handrové koberce sú dodnes populárnym symbolom tradície a domáceho štýlu (Pekarová, 2012).

Využitie materiálovej a ideovej recyklácie vo výtvarnej edukácii – experiment:

- zmysluplne navrhnuté výtvarné aktivity – pozitívny rozvoj vedomostí, postojov, environmentálneho myslenia a čítania,
- spoznávanie hmotného a nehmotného kultúrneho dedičstva,
- sprítomňovanie historického, umeleckého, kultúrneho dedičstva,
- experimentovanie s materiálom, s myšlienkami, s odpadovým materiálom – učenie sa prostredníctvom vlastnej skúsenosti, vlastnej činnosti,
- zmysluplné využitie predmetov, vytváranie nových objektov v kontexte recyklácie ideí a materiálu,
- vytváranie nových ideí na podklade recyklácie myšlienky, názoru – tvorba novej ideí v kontexte výtvarného uvažovania.

Využitie materiálovej a ideovej recyklácie v kontexte práce s textilom, ľudovou výšivkou edukácii – experiment:

- preskupovanie vzorov, motívov recyklácia myšlienky, ornamentu – tvorba nového ornamentu – aplikácia v textilnom materiály,
- citácia/apropriácia vzorov, motívov, detailov alebo celkov,
- parafrázovanie vzorov, motívov, detailov alebo celkov.

Obr. č. 3 – 4: Preskupovanie vzorov, parafrázovanie vzorov, recyklácia motívu, tvorba nového produktu s motívom vtáka

3 Médium prírodniny

Prírodnina je hmotná zložka organickej alebo anorganickej prírody. Materiály, ktoré sú v prírode vo forme živej alebo neživej, sú z pohľadu výtvarného umenia zdrojom inšpirácie, poznania, skúmania a experimentovania, sú aj zdrojom materiálov pri výtvarnej tvorbe. Samotné materiály, v našom kontexte výtvarné materiály/akékoľvek prírodné materiály, je dôležité spoznať

a naučiť sa percipovať ich vlastnosti a to spôsobom manipulovania s nimi, a v neposlednom rade následne ich aj vedieť vhodne aplikovať v rámci výtvarnej tvorby, stvárnenia myšlienkových obsahov a formálnych vyjadrení. V našom kontexte ponímania je prírodný a zároveň výtvarný materiál napríklad: papier, textil, drevo, sklo, kovy, kamene, piesok, drevo, listy, kvety, ovocie, zelenina, koreniny, rôzne druhy potravín, pigmenty atď. Pri manipulovaní s prírodninami sa môžeme opierať o umelecké stratégie a prístupy, ktoré pracujú s médium prírodniny napr.: eat art, land art, earth art, asambláž, paketáž, environment, inštalácia, objekt, koláž a iné.

V procese tvorby výtvarných produktov dochádza k interaktívnym vzťahom a to medzi tvorcom a rôznymi druhmi materiálov, tém, výtvarnými formami a médiami. Tento proces prebieha na základe tvorivých činností napríklad formou tvorivého operovania – manipulovania, modifikovania, kombinovania, experimentovania s rôznymi témami, médiami a formami.

3.1 Kruh – Mandala

Kruh spolu so štvorcem a trojuholníkom patrí k primárnym znakom. V tradičnej ľudovej kultúre je symbol kruhu spájaný so znakom nekonečnosti, večnosti, dokonalosti boha – napr. zlatá gloriola lemujúca hlavu krista a svätých. Línia kruhu je spodobením krúživého pohybu vesmíru, Slnka, planét je výrazom najvyššieho zákona prírody a večného kolobehu života a smrti (Danglová, 2001).

Mandaly/kruhy sa v histórii objavujú vo východných náboženstvách, v kresťanstve vo forme rozetových okien v chrámoch, alebo vo forme labyrintov na dlážke – metafora cesty k bohu. Tibetská mandala – pomôcka pri meditácii.

Indická mandala – vyjadruje mikrokozmos ideálnej reality. V kresbách malých detí je kruh – mandala – symbolom zrodu identity. Kruh – mandala v kontexte arteterapie a arteterapeutických metód je spájaná s metódou koncentrácie. Koncentrácia – tvorba mandaly je spojená s tušením stredu osobnosti, určitým centrálnym bodom vo vnútri duše, ku ktorému sa všetko sústreďuje, podľa ktorého je všetko usporiadané. V arteterapii mandalaje pomôckou ku koncentrácii a meditácii, nástrojom pre sebaopoznávanie a sebaodhaľovanie. Človek si prostredníctvom takejto kresby uvedomuje, kde a v čom je jeho stredová hodnota (Šicková- Fabrici, 2006).

Obr. č. 5 – 6: Tvorba mandaly z prírodnín

Obr. č. 7 – 8: Tvorba mandaly prostredníctvom grafického programu

Záver

Spájanie starého s novým, recyklovanie materiálov, myšlienok či výtvarných diel, to sú možnosti, ktoré nám umožňujú uchopenie nami skúmanej problematiky z oblasti tradičnej ľudovej kultúry. Napriek zdánlivo nezáživnej oblasti problematiky je možné s ňou pracovať v širších kontextoch, prepoť ju s rôznymi médiami, štýlmi, technikami, témami či umeleckými stratégiami. Práve inovatívnym, netradičným prístupom a spájaním domnelo nespojitelných oblastí a techník prostredníctvom textilného materiálu či rôznych prírodnín v spojitosti s environmentálnymi prístupmi, recykláciou ľudových vzorov a tvorbou nových produktov môžeme na základe

experimentovania vytvárať zaujímavé a kreatívne výtvarne artefakty, ktoré nesú v sebe znaky jedinečnosti a originality.

Bibliografia

- Biarincová, P. 2021. *Ozveny histórie – tradičná ľudová kultúra inak..* Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-561-0848-2
- Biarincová, P. 2021. Art action ve spojení s tradiční lidovou kulturou a land artem. In *QUAERE 2021* [online]. Sborník příspěvků interdisciplinární mezinárodní vědecké konference doktorandů a odborných asistentů, Hradec Králové. 1. vyd. Roč. 11. Hradec Králové: Magnanimitas akademické sdružení. s. 657-665. ISBN 978-80-87952-34-4
- Danglová, O. 2001. *Dekor a symbol, Dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext.* Bratislava: Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. ISBN 80-224-0675-9
- Danglová, O.. 2007. In MEŠŠA, M. *Tradícia dnes?* Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby.
- Danglová, O. 2009. *Výšivka na Slovensku.* Bratislava: ÚĽUV. ISBN 978-80-88852-66-7
- Danglová, O. *Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru, odborné pracovisko SLUK-u, úlohou ktorého je realizovať Konceptiu starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru* [online]. [cit. 2022-10-27]. Dostupné z: <http://www.ludovakultura.sk/>
- Encyklopédia ľudová kultúra [online]. 2022. [cit. 2022-12-11]. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/ludova-kultura/>
- Fabricsi-Šicková, J. 2006. *Arteterapia – úžitkové umenie?* Bratislava: Petrus. ISBN 80-89233-10-4
- Géringová, J, Myšáková, D. 2017. *Otázky výtvarné pedagogiky: intuitivní a řízené pojetí výuky.* *Paidagogos.* [online]. 2017-01-17 [cit. 2022-12-07], s. 63 - 89. Dostupné z: <http://www.paidagogos.net/issues/2016/2/article.php?id=4>
- Pekárová, A. *Umenie z odpadu* [online]. 2012. [cit. 2022-10-27]. Dostupné z: <http://www.uluv.sk/sk/web/casopis-rud/archiv/rok-2012/rud-012012/umenie-z-odpadu>

PaedDr. Mgr. art. Patricia Biarincová, PhD.

Katedra výtvarnej výchovy
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok,
patricia.biarincova@ku.sk